

Sonja Radivojević¹
Etnografski institut SANU, Beograd

(PO)ETIKA ETNOGRAFSKOG PISANJA: ETNOGRAFSKI PROTOTEKSTOVI IZMEĐU PRIVATNOSTI I TRANSPARENTNOSTI U ANTROPOLOŠKOJ TEORIJI I PRAKSI²

Apstrakt: Istražujući složeni odnos između (beleženja) neposrednog terenskog iskustva, njegovog naknadnog tekstualnog oblikovanja i etičkih izazova koji iz tog procesa proističu, ovaj rad se usredsređuje na analizu uloge i pokušaj nesavršene klasifikacije tzv. *etnografskih prototekstova* – beležaka, dnevnika i drugih preliminarnih zapisa nastalih tokom terenskog istraživanja – sa namerom da pokaže kako oni nisu tek pomoćna sredstva u produkciji znanja. Oslanjajući se na posledice značaja koje je imalo objavljivanje *Dnevnika* Bronislava Malinovskog, najpoznatijeg objavljenog etnografskog prototeksta, te postmodernističkih uvida kristalisanih tokom osamdesetih godina prošlog veka, koji su duboko uticali na epistemološke i etičke pomake unutar discipline, etnografsko pisanje se ovde razmatra ne kao tehnička završnica istraživačkog procesa, već kao njegova fundamentalna komponenta i element u artikulaciji značenja i u uspostavljanju odnosa između istraživača, populacije sa kojom radimo i čitalačke publike. U završnici, posebna pažnja posvećena je savremenim medijskim formama, poput bloga, koje doprinose daljem redefinisaju granica između privatnog i javnog, otvarajući nove prostore za etnografsku (samo)reprezentaciju u digitalnom okruženju.

Ključne reči: etnografsko pisanje, terenske beleške, etika, refleksivnost, epistemologija

1 sonja.radivojevic@ei.sanu.ac.rs

2 Ovaj istraživački rad finansiran je od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO za 2025. godinu, br. 451-03-136/2025-03/200173, od 4. februara 2025. godine.

Uvod: o etnografiji kao metodi i kao pisanju

„A tu, na mestu gde nas uveravaju da se to čudo,
skriveno od svačijih očiju, zaista dogodilo,
tu na scenu stupa pisanje.“

(Gerc 2010, 13)

Tezu da antropološka istraživanja svoju plauzibilnost prvenstveno duguju snažnoj teorijskoj argumentaciji koju donose osporile su smene paradigmi, ukazujući na to da teorija ne predstavlja stabilan temelj discipline, već smenjiv interpretativni okvir, dok metod, kao empirijska istraživačka praksa, ostaje njena epistemološka konstanta. Smatrajući da je *pisanje* to koje opstaje kao srž etnografije do danas, uprkos teorijskim promenama, Kliford Gerc zapaža da „od teorijskog aparata Malinovskog, te nekoć ponosne tvrdave nije ostao kamen na kamenu; pa ipak, on ostaje etnograf nad etnografima“ (Gerc 2010, 12). Premda je stvaranje živopisnih tekstova *gustog tkanja* bio i ostao dominantan način na koji svedočimo svojim čitaocima da smo *bili tamo* (Gerc 2010, 13), postizanje uverljivosti i istinolikosti bogatim pisanjem nije se jednako vrednovalo tokom istorije discipline.³ Posebno interesovanje za stil, naraciju i načine konstruisanja etnografskih tekstova – koje se neretko označavalo kao *trik* ili kao pretnja idealu objektivne, pozitivistički utemeljene nauke – često je bilo potiskivano i marginalizovano, tretirano kao destabilišući element unutar naučnog diskursa.

Ovi stavovi reflektovali su se i na razumevanje terenskog rada koji je, iako od vitalnog značaja, tokom većeg dela 20. veka ostao mitologizovan i mistifikovan proces ili posmatran kao svojevrsna ritualna praksa, svedena na nivo ličnog umeća, i često izuzeta od temeljnog teorijskog i metodološkog preispitivanja.⁴ Kako sarkastično primećuju Fabijeti, Maligeti i Matera, dugo se smatralo da se rad na terenu uči praktično i da predstavlja sposobnost koja se postiže vežbanjem i potpunim uživljavanjem, za šta su sasvim dovoljne sveska, olovka, gospodsko držanje i zdrav razum (Fabijeti, Maligeti and Matera 2002, 113) ili naprosto HB olovka i sveska koja staje u džep, u viđenju Džudit Oukli (Okely 2020, 6). U senci pozitivističkih tendencija, činilo se da etnografski postupak nije važan ili je svesno potiskivan kako bi se prikrio kompleksan odnos između subjektivnosti i objektivnosti unutar antropološkog izlaganja (Fabijeti, Maligeti & Matera 2002, 111), ali i zaobišle problematične „priče o greškama, suzama i smeću“ (Okely 2020, 7).

3 Na prisustvo ove tendencije i unutar domaće etnološko-antropološke prakse ukazuje profesorka Vesna Vučinić Nešković, koja beleži da je njena mentorka uklonila uvodni, refleksivni deo njenog doktorskog teksta, ocenjujući da takav pristup prevazilazi konvencionalne okvire naučnog pisanja (Vučinić Nešković 2013, 237).

4 Međutim, ova *metodološka tišina*, kako je naziva Džudit Oukli (Okely 2020, 4–5), donekle ima smisla jer svedoči o tome da je svaki istraživački kontekst, sa istraživačem i istraživačkim iskustvom u njemu veoma individualan, te je na terenu često neophodna improvizacija, spontanost i prepuštanje, više nego praćenje određenog skripta kako bismo došli do saznanja ili spoznaje u polju u kojem istražujemo.

Ipak kraj 20. veka doneo je značajne promene u antropološku teoriju i praksu, čije su se prve naznake mogle uočiti još tokom šezdesetih godina, sa širim promenama konteksta. Pod uticajem novih društveno-političkih okolnosti, uključujući dekolonizaciju i uspon pokreta za prava marginalizovanih i obespravljenih grupa, dolazi do postepenog preispitivanja temeljnih pretpostavki discipline, teorija i praksi (v. Radivojević 2020, 420–422). U tom društvenom i akademskom okruženju, 1967. godine posthumno su objavljeni dnevnički zapisi Bronislava Malinovskog, nazvani *A Diary in the Strict Sense of the Term* (Malinowski 1988 [1967]), koji su svojim ličnim i introspektivnim sadržajem izazvali snažan odjek u antropološkoj zajednici. Ova *kriza dnevnika* doprinela je pokretanju niza epistemoloških i etičkih pitanja u vezi sa prirodom terenskog rada i pisanja, tj. naučnog predstavljanja *drugosti*, čime je dodatno podstaknuto otvaranje šire debate u antropologiji koja će uslediti u narednim godinama. Simbolično, Malinowski, često označen kao utemeljivač modernog terenskog pristupa, svojim delom je istovremeno otvorio i zaokružio jedno značajno poglavlje u istoriji discipline.

Nešto manje od dve decenije kasnije, tokom osamdesetih godina 20. veka, koje su u istoriji antropologije označene kao doba postmodernističkog zaokreta, ili kao početka kraja antropološkog modernizma (Rabinow et al, 2008), pokrenut je niz na tome zasnovanih teorijskih preispitivanja. Ova promena konteksta, zajedno sa širim političkim, ekonomskim i kulturnim transformacijama, otvorila je prostor za razmatranja o budućnosti antropologije, povremeno praćena i pesimističnim prognozama o njenom kraju (v. Comaroff 2010). U tom procesu i sama etnografija postaje predmet teorijskog promišljanja i kritičkog ispitivanja, što je rezultiralo intenzivnom unutrašnjom debatom o prirodi etnografskog pisanja (Clifford & Marcus 1986; Geertz 1988 [2010]; Van Maanen 1988). Dok su spoljni faktori doprinosili kritici antropologije kao discipline koja proizvodi znanje o drugima iz pozicije privilegije, unutrašnja rasprava usmerila se ka pitanjima reprezentacije, autorstva, moći, kao i etičkih dimenzija etnografskog istraživanja i naracije. Ovakav pomak doprineo je jačanju refleksivnosti u etnografiji i njenom daljem teorijskom usložnjavanju. I pored izazova koje su ove promene donele, etnografija je – u svojoj transformisanoj i samokritičnoj formi – zadržala status ključne saznavne prakse, ostavši *sine qua non* unutar antropologije do danas.

Promišljajući o etnografiji, Rodžer Sanjek ističe da ona ima dualnu prirodu, bivajući istovremeno okarakterisana i kao praksa i kao produkt antropološkog istraživanja (Sanjek 1990), odnosno – kao *metod* i kao *način pisanja-tekst*. Prema kanonu koji je ozvaničio Bronislav Malinowski, kao primarna antropološka istraživačka metoda, etnografija se zasniva na dugotrajnom terenskom radu na određenoj lokaciji, gde kroz posmatranje sa učestvovanjem istraživač uspostavlja bliskost sa istraživanom kulturom, društvom ili fenomenom, pri čemu *posmatrati* znači opažati šta se oko nas dešava i razumeti o čemu se tu radi, kao i slušati i osećati, dok *učestovati* znači biti deo aktiv-

nosti zajedno sa ljudima i stvarima kojima smo okruženi (Ingold 2014, 387). Ona se fokusira na partikularno, specifično i lokalno, pružajući uvid u ljudski i ne-ljudski svet iz *emске*, odnosno *insajderske* perspektive. Kroz eklektičan pristup, koji je temeljna odlika etnografije, i odbacivanje strogo postavljenih hipoteza koje se često smatraju suprotnim njenom duhu, etnografsko istraživanje pruža kontekstualno bogato i nijansirano iskustvo. To iskustvo beleži se različitim terenskim tehnikama – od pisanja beležaka i vođenja dnevnika, preko fotografisanja i snimanja zvučnih i video zapisa, do beleženja formalnih i neformalnih razgovora i svakodnevnih događaja. Za razliku od protokola tzv. *normalne nauke*, koji podrazumevaju sled definisanih pravila i koraka ka unapred zacrtanom cilju, etnografski pristup je prilagodljiv, zavisi od okolnosti i menja se u skladu sa uslovima i trenutkom (Ingold 2014, 390) (up. Radivojević 2020, 431–432).

Predstavljena na ovaj način – kao metod – etnografija ima i svoju drugu dimenziju, kojoj u ovom radu posvećujem analitičku pažnju. Polazeći od pomenutog razumevanja etnografije istovremeno kao istraživačkog metoda i kao čin(ov)a pisanja (v. Sanjek 1990), te imajući u vidu fluidne granice između ta dva aspekta i njihovo neprestano preplitanje, središnje mesto analize zauzima pitanje etnografskog pisanja. Fokusirajući se na tekstove koje istraživači pišu pre finalnog teksta – zapise nastale tokom terenskog rada – koje nazivam *etnografskim prototekstovima*,⁵ u radu ću pokušati da skiciram njihove nesavršene tipologije, oslanjajući se na opservacije proizašle iz različitih istraživačkih iskustava: onih zabeleženih u akademskim i neakademskim tekstovima, prenetih kroz neformalne razgovore, kao i na lične refleksije proistekle iz dosadašnjeg terenskog rada. Upravo na preseku neposrednog iskustva, njegovog pretakanja u tekst i etičkih implikacija koje taj proces sa sobom nosi, otvara se središnje pitanje ovog rada. Time se fokus pomera ka složenom odnosu između etnografije, istraživača/istraživačice i etike – odnosu koji ne može biti sveden samo na ispunjavanje proceduralnih pravila, već podrazumeva dublje procese lične i profesionalne refleksije, preispitivanja i odgovornosti. Ti procesi oblikuju ne samo način na koji se terenski rad sprovodi, već i to kako se on kasnije prikazuje i interpretira kroz pisanu formu. Umesto zaključka, rad se završava promišljanjem o savremenim praksama deljenja znanja u digitalnom okruženju, sa posebnim osvrtom na blog kao potencijalni format javnog istraživačkog dnevnika. Time se ukazuje na izazove koje digitalne tehnologije postavljaju pred savremene etnografske metode i načine reprezentacije.

5 Premda se u literaturi pod uticajem engleskog jezika koristi opšti termin *beleške* (engl. *fieldnotes*), osnovna ideja jeste obuhvatiti različite oblike tekstova opštijom sintagmom etnografskih *prototekstova*. Termin prototekstovi proizilazi iz poststrukturalističkih i postmodernih epistemoloških i etičkih postulata savremene antropologije, i ukazuje da tekstovi koji prethode etnografiji nisu samo *radni materijal*, već konstitutivni elementi istraživačkog procesa i potencijalni prostori za nove oblike etnografskog izraza. Oni predstavljaju granicu između privatnog i javnog, neformalnog i formalnog, iskustva i teksta.

Šta su etnografski prototekstovi, kako nastaju i čemu služe?

„Jednom kada je teren započeo,
krećemo sa intenzivnim beleženjem naših teren-
skih iskustava“

(Potkonjak 2014, 77)

Etnografsko pisanje konstituise se kao specifična epistemološka, metodološka i literarna praksa koja se razlikuje od književnog pisanja. Za razliku od fikcionih narativa koji se oslanjaju na imaginaciju, narativnu slobodu i autonomiju autora, etnografski tekst zasniva se na empirijskom iskustvu, beleženju opažanja i rekonstrukciji konkretnih situacija i dijaloga, u skladu sa načelima deskriptivne verodostojnosti (Chin 2016, 188). Kako je već implicirano, istraživački proces sastoji se od više različitih vrsta pisanja. Prema Najdželu Raportu to su *inskrpcija* – pisanje beleški, ključnih reči i mentalnih utisaka; *transkripcija* – pisanje diktiranih lokalnih narativa; i *deskripcija* – konačno pisanje koherentnih razmišljanja i analiza (Rapport 1991, 10). U tom kontekstu, etnografski prototekstovi zauzimaju važno mesto u procesu konstruisanja etnografije – ne samo kao pomoćna refleksivna sredstva, već i kao integralni deo analitičkog postupka koji omogućava uvid u istraživačke odluke, metodološke izbore i epistemološke pretpostavke. Njihova uloga je, stoga, ključna za razumevanje načina na koji se etnografsko znanje oblikuje, komunicira i legitimise unutar antropološke produkcije.

U dosadašnjim raspravama, počevši od sredine osamdesetih godina 20. veka, deskripcija ili etnografija kao pisanje i pisanje etnografskih tekstova – naučnih monografija, članaka, izveštaja ili rezimea zaokupilo je dosta istraživačke pažnje, ali je teorijsko razmatranje tekstova koji nastaju pre etnografije, ili *sirovog* terenskog materijala, koje nazivam etnografskim prototekstovima, gotovo izostalo. Jedan od prvih pokušaja da se ovo pitanje problematizuje dogodio se na periferiji događaja, tokom skupa Američke antropološke asocijacije 1984. godine u Denveru, na neformalnoj večeri kojoj su prisustvovali Širli Lindenbaum (Shirley Lindenbaum), Džejms Kliford (James Clifford) i Rodžer Sanjek (Roger Sanjek), kada je po prvi put pokrenuta debata o statusu terenskih beležaka (Sanjek 1990, xi). Džejms Kliford je tom prilikom sugerisao da postoji potreba da se ova tema postavi u širi teorijski okvir, što je Rodžer Sanjek već narednog dana konkretizovao predlogom da se na narednoj konferenciji u Vašingtonu organizuje posebna sesija posvećena ovoj temi. U okviru nje bili bi razmatrani odnosi između beležaka i etnografije, pitanja klasifikacije beležaka, njihove dostupnosti i uticaja, kao i odnos istraživača prema beleškama, potom uticaj beležaka na povratak na teren i preispitivanje rezultata, pitanje beležaka i timskog rada, etička pitanja koja proističu iz (bliškog) rada sa ljudima, te dostupnost terenskih zapisa drugim istraživačima i javnosti (Sanjek 1990, xii-xiii).

Inspirisana ovim interesovanjima, iako van glavnog toka, sporim tempom počevši od 1985. godine objavljena je nekolicina zbornika i radova koji su se bavili ovim pitanjima. Kao rezultat sesije održane na Vašingtonskoj konferenciji nastao je zbornik *Fieldnotes: The Makings of Anthropology* (Sanjek 1990), ali se u međuvremenu pojavio i *Tales of the Field: On Writing Ethnography* (Van Maanen 1988), a nešto kasnije i *Writing Ethnographic Fieldnotes* Roberta Emersona (Emerson et al. 1995). Vremenom, paralelno sa preporodom etnografskog pisanja i razvojem refleksivnog pristupa u etnografiji, oslobađali su se i istraživači, pišući ispovedne beleške o sopstvenim terenskim iskustvima, i iz njih proisteklim osećanjima, nedoumicama i pitanjima, mada forum za širu debatu o ovim pitanjima do danas nije ustanovljen jer u akademskoj zajednici ne postoji konsenzus o njihovoj vrednosti za same etnografske studije.⁶

Premda se autorke i autori koji su se bavili problematizovanjem etnografskih prototekstova slažu da nije lako razdvojiti ih i razlikovati, te da nema preciznog uputstva kako bi trebalo da izgledaju, šta bi trebalo da sadrže, kada se pišu i na koji se način koriste, ukrštanjem iskustava i zapažanja koja se u literaturi pojavljuju moguće je skicirati nesavršene tipologije. Jedna od njih mogla bi biti podela na kratke beleške ili crtice (*jotting*), terenske beleške u užem smislu (*field notes*), dnevničke beleške (*diary/logs*) i transkripte,⁷ koju predlaže i Sanja Potkonjak (Potkonjak 2014, 78), sa jasnom svešću o tome da se one mogu preplitati.

Razvrstavajući beleške, kako ih zbirno naziva, a koje smatra „gnomskim, stenografskim rekonstrukcijama događaja, zapažanja i razgovora koji su se odigrali na terenu“ (van Maanen 1988, 234) i koje predstavljaju različite višeslojne nivoe tekstualizacije pokrenute terenskim iskustvima, van Manen zapaža da se mogu pojaviti u tri klasična žanra. To su *realistični terenski izveštaj*, gde je etnografkinja/etnograf samo beležni kanal koji prenosi informacije na čitaoca; *ispovedne priče*, koje uključuju lična istraživačka iskustva i metodološke ispovedi, ali nezavisno od predstavljanja rezultata, pri čemu etnografkinja/etnograf zadržava autoritet tumača; i *impresionističke priče*, koje čine evokativni izveštaj i vid reispolirane i restrukturirane etnografije, koja uvlači čitaoca u priču i ostavlja mu mesto za interpretaciju (van Maanen 1988, 45–101). Slično van Manenu etnografske prototekstove razvrstavaju Šacman i Štraus (Schatzman and Strauss 1973), kao i Brdžiz (Burgess 1981). Tako, prvi, pisana terenska zapažanja razvrstavaju u *posmatračke beleške* (slušanje i gledanje sa malim opservacijama i odgovorima na ključna pitanja: ko, šta, kada, gde, kako?); *teorijske beleške* (promišljanje nad materijalom sa davanjem značenja i izvođenjem zaključaka); *me-*

6 Dok deo naučno-istraživačke zajednice etnografskim prototekstovima pridaje veliki značaj, smatrajući ih suštinom studije, drugi deo ih smatra manje važnim, vrednujući uranjanje u samu kulturu kroz intimno iskustvo bivstvovanja u njoj (tzv. *go with a flow* princip – teći sa događajima i postati zasićen iskustvom) (Emerson et al. 1995, 355), ističući da je preterano posvećivanje pažnje sistematičnom pisanju gubljenje materijala.

7 Za razliku od transkripata, koji na ovom nivou, pre interpretacije i analize ostaju *neupravljeni* istraživačkim pogledom, prve tri vrste zapisa smatraju se blisko povezanim sa identitetom istraživača, postajući neki vid „tajnih dokumenata društvenih istraživanja“ (Van Maanen 1988, 233), te će zbog toga transkripti biti izuzeti iz razmatranja u ovom radu.

todološke beleške (neki vid uputstva samom sebi sa introspektivnim osvrtima samog istraživača) (Schatzman and Strauss 1973, 100–101), dok ih Brdžiz deli na *supstantivne, analitičke i metodološke izveštaje* (Burgess 1981), čiji sadržaji odgovaraju onima koje koriste Šacman i Štraus.

Sastavljajući ovu tipologiju etnografskih prototekstova, bez pretenzija da ona bude konačna i jedinstvena, već sa idejom da ukažem na različite oblike u kojima se javljaju i mogućnosti njihovog brikoliranja, na osnovu predstavljenih primera, u nastavku ću, u kratkim crtama, opisati odlike i funkcije glavnih.

Kratke beleške-crtice (Jotting)

Kratke beleške (crtice, posmatračke beleške ili supstantivni izveštaj) (Potkonjak 2014, Schatzman and Strauss 1973, Burgess 1981) su etnografski prototekstovi koji nastaju *in situ*, tokom događaja i interakcija na samom terenu. One se poistovećuju sa mnemotehničkim sredstvom, nudeći inicijalne impresije i ključne događaje koje kasnije razrađujemo u terenskim beleškama. Kratke beleške sadrže opise okoline, zvuke mirise, ukuse i osećaje, potom ključne događaje sa tokom aktivnosti, okolnostima, emocionalnim reakcijama, verbalnim i neverbalnim znakovima i interakcijama (Potkonjak 2014, 78), ali samo u kratkim crtama, odnosno naznakama, te se može reći da su zamišljene kao neki vid podsetnika. Na taj način one postaju inicijalne kapisle pri konstruisanju gustih i bogatih opisa. Njihova šturost opravdana je ukoliko uzmemo u obzir da smo tokom rada na terenu u užem smislu, kada učestvujemo u različitim interakcijama ili smo u neposrednom kontaktu sa sagovornicima u obavezi da budemo prisutni u tom trenutku i saslušamo ih, te nemamo vremena za dublja promišljanja nad onim što vidimo i čujemo, već samo ostavljamo naznake o tome, praveći skelet detaljnijeg pisanja koje će uslediti u terenskim beleškama i istraživačkom dnevniku. Zbog toga se kaže da je pisanje proces (pri)sećanja za koji su potrebni kapaciteti objedinjavanja sposobnosti učestvovanja u događaju i istovremenog mentalnog beleženja, zarad naknadnog revidiranja i reminiscencije doživljenog (Chin 2016, 4).

Terenske beleške (Fieldnotes)

Drugi oblik jesu terenske beleške, etnografski prototekstovi koji se, za razliku od kratkih beležaka, pišu sa relativne distance, odnosno neposredno nakon interakcija, kako se događaji i doživljaji ne bi zagubili u proteklom vremenu (Potkonjak 2014, 78). Takozvana *prorada zbilje* (Potkonjak 2014), koju praktikujemo kroz pisanje terenskih beležaka obuhvata situiranje događaja, mesta i vremena, targetiranje ljudi i evociranje uspomena sa detaljnim opisima. Beleška se kreira tako što se opišu vreme (ne samo sati, već i godišnja doba, vremenske prilike, klima), mesto (kao neki vid mape i mapiranja prostora), demografija terena, socijalne kao i ekonomske okolnosti. Na taj način opisuje se

kontekst u kojem se istraživanje odigralo, te beleške nude građu za guste opise u krajnjem tekstu, stvarajući bogatu kontekstualnu podlogu.

Sumirajući funkcije terenskih beležaka Julija Filipi i Lana Landerales ističu da one navode istraživača da pažljivo posmatra okolinu i interakcije, dopunjavaju nepotpune podatke, dokumentuju fizičko i čulno okruženje, te podstiču razmišljanje i (auto)refleksivnost. One takođe olakšavaju dizajn studije, povećavaju pouzdanost i obezbeđuju kontekstualnu podlogu analize (Phillippi and Landerales 2017, 2).

Terenski dnevnik (Diary/Logs)

Dnevničke beleške ili terenski dnevnik drugi je vid zapisa koji se piše izvan konteksta terena u užem smislu, *za stolom*, izmaknuto od neposrednih okolnosti i događaja o kojima imamo kratke beleške. Opisuje se i kao neki vid svođenja računa na kraju dana, kroz koji se iskazuje istraživačevo promišljanje i doživljaj, što kasnije može dati dodatnu refleksiju. Zapisi u terenskom dnevniku su u velikoj meri slični terenskim beleškama, ali osim što predstavljaju siže radnje sa terena obuhvatajući opise okolnosti, dijaloške situacije, karakterizacije ljudi sa kojima smo bili u kontaktu, u njima je prisutan i lik istraživača koji se postavlja kao sveznajući pripovedač, što često dovodi do toga da je dnevnik duboko intiman dokument (Punch 2012, 90; Chin 2016, 188). On se od akademskog teksta razlikuje po tome što ne prikazuje samo linearni istraživački proces i rezultate, već bi trebalo da uhvati nešto od „prave unutrašnje drame istraživanja sa intuitivnom bazom i kolebljivom vremenskom linijom“ (Newbury 2001). Takođe, on prikazuje pogled najčešće skriven u finalnom tekstu, takozvani pogled istraživača, zbog čega njegova primarna uloga nije komunikacija istraživača sa drugima već podsticanje refleksivnog razmišljanja, kao i ličnih misli, preokupacija i pitanja. Tako dnevnik predstavlja interakciju subjektivnog i objektivnog, ili „lonac za topljenje različitih sastojaka terenskog rada – prethodnog iskustva, zapažanja, čitanja i ideja“ (Newbury 2001) koje istraživač nosi sa sobom i u sebi.

Dnevničke beleške često sadrže i *akademske brige* koje istraživačica/istraživač sebi postavlja, poput toga da li postavljamo prava pitanja, da li sakupljamo prave podatke, propuštamo li nešto očigledno, ali i one lične bitke koje se tiču nedostatka motivacije, usamljenosti, osećaja da možda ne želimo biti tamo gde jesmo, i slično, što smo po prvi put mogli da pročitamo u posthumno objavljenim dnevničkim zapisima Bronislava Malinovskog, daleko najpoznatijem terenskom dnevniku koji je ugledao svetlost dana, pod naslovom *A Diary in the Strict Sense of the Term* (Malinowski 1988 (1967)). Recepcija *Dnevnika* bila je negativna „izazivajući razočarenje, stid i negodovanje“ (Symonolewicz 1982, 93), te se postavljanje pitanja zašto je uopšte objavljen. U duhu vremena i zabrinutosti zbog *gubitka tla pod nogama* koje su donele nove geopolitičke okolnosti, Marvin Haris je preuranjeno zaključio da partnerka preminulog Malinovskog

nije učinila uslugu ni samom Malinovskom, niti antropologiji, prikazavši *srce tame* koje terenski rad sa sobom nosi, a samog Malinovskog kao hipohondra, puritanskog, egoističnog etnografskog snoba i suštinu etnografske nesposobnosti (Harris 1967, 72–74), dok je blaži u oceni, i приметно promišljeniji bio Gerc, stupajući u tihu odbranu Malinovskog i ističući da je terenski rad po prirodi pun moralne tenzije i fiksirane etičke dvosmislenosti (Geertz 1967).

Ipak, sa ove distance, čini se da se kriza dnevnika, prelivena u krizu etnografije pretvorila u njen preporod, te da su sumnje pomogle u *raspakivanju* etnografije, građene na istorijski konstruisanoj razdeljenosti između zapada i ne-zapada, i istraživanja ne-zapadanog drugog od strane zapadnog ja, vrativši je *na mesto* (Abu-Lughod 1991, 467) smeštajući je na početnu poziciju koja u novoj verziji daje glas i uspostavlja dijalog sa *drugima*. Kršeći konvencije, i napuštajući ideal naučne objektivnosti, unošenjem svog prisustva u tekst, kao i refleksivnih anegdota, Malinovski je ovim postupcima otvorio put ka svesnijoj i refleksivnijoj antropologiji u čemu se ponajviše ogleda značaj objavljenog *Dnevnika*.

Uprkos dobrobitima koje je doneo, neosporno je da je *Dnevnik* izazvao veliko iznenađenje. Nasuprot onome što smo mogli da pročitamo i osetimo u *Argonautima zapadnog Pacifika* (Malinovski 1979 (1922)), poput neobično prijateljskog odnosa prema *drugima*, velikog razumevanja i cenjena njihove kulture, te sreće da sa njima radi, ovaj zapis je pokazao da Malinovski nije bio entuzijastičan u radu koji ga je proslavio. Govoreći prethodno da je etnografija ne samo metod, već i etička veza sa svetom koji istražujemo, kroz komunikaciju kao osnovni postulat razumevanja i prihvatanja, otkrivanjem tamne strane svog rada, doveo je ovu vezu u pitanje i uzdrmao je.

Iza scene: etnografija, etnografkinja/etnograf i etika

Etnografija i etnografkinja/etnograf

Iako je od objavljivanja zbornika *Pisanje kulture* (Writing Culture) (Clifford and Marcus 1986), koji je označio važan preokret u razmatranju teorijskih i literarnih aspekata etnografije, prošlo gotovo četiri decenije, a od prvog izdanja *Dnevnika* Malinovskog pola veka, pitanja koja se odnose na status i vrednovanje terenskih beležaka ostala su u senci gotovo do danas. Relativno mali broj istraživača javno propituje pretpostavke terenskog rada, a još ređe se osvrće na etnografske prototekstove. Fragmentarnost i neujednačenost ovih zapisa, zajedno sa iskustvima neuspeha, često se marginalizuju (Muir 2004, 198), dok idealizovana slika istraživača kao neutralnog posmatrača-heroja dodatno otežava otvaranje prostora za deljenje strahova i traženje podrške — naročito u ranim fazama profesionalnog razvoja.

Mada se u neformalnim razgovorima češće otvaraju teme teškoća i izazova s kojima se istraživači susreću na terenu, akademski kontekst, u kojem se vrednuju autoritet, kredibilitet i profesionalna prepoznatljivost, neretko obeshrabruje otvorenu autorefleksiju (Punch 2012, 91).⁸ U teorijskim priručnicima terenski rad često se svodi na idealizovani proces: „ono što pravi etnograf treba da radi jeste da nekuda ode, da se vrati kući sa informacijama o tome kako ljudi tamo žive i da te informacije, u praktičnoj formi, stavi na raspolaganje profesionalnoj zajednici“ (Gerc 2010, 9). Istovremeno, sve ono što ostaje iza završnog teksta — monografije ili naučnog članka — ostaje nevidljivo. Istraživač se u tom modelu tretira kao neutralni posmatrač, kao kanal kroz koji *objektivni podaci* prolaze, pri čemu se *teren* percipira kao fiksna i spoljašnja realnost (Atkinson 1992, 5).

Nasuprot tome, savremeni pristupi teren ne percipiraju kao zatečenu stvarnost, već kao konstrukciju nastalu kroz literarnu i analitičku praksu pisanja, selekcije i interpretacije (Atkinson 1992, 5). Teren se konstituise u tekstu, a sam čin pisanja dovodi se u neposrednu vezu sa identitetom istraživača. Uloga istraživača time postaje konstitutivni deo etnografskog procesa, jer je ono što pišemo uvek prožeto ličnim i profesionalnim pogledom na svet (Mulhall 2003, 9). Granice istraživačkog polja ne odražavaju neutralnu empirijsku realnost, već su oblikovane onim što etnografkinja/etnograf može (ili odluči) da vidi, zabeleži i prenese.

Ukoliko prihvatimo društveno-konstruktivističku perspektivu i koncept pozicioniranja, prema kojem je istraživačko *ja* neraskidivo povezano sa samim procesom proizvodnje znanja — koje je u tom okviru parcijalno, situirano i vremenski uslovljeno (Rose 1997; Laurie et al. 1999) — tada terenski rad postaje prostor između autobiografije i antropologije (Hastrup 2002, 117). Istraživački subjekt više nije isključivo instrument spoznaje, već i njen refleksivni sadržaj. Ova paradigma — razvijana i osporavana tokom poslednje četiri decenije — poziva na dublje razumevanje složenosti terenskog rada, kao i na veću otvorenost prema ličnim i emotivnim aspektima istraživanja koji oblikuju naše naučne uvide.

8 Okidač za razmišljanje o pitanju terenskih beležaka u ovom kontekstu bio je lično-profesionalne prirode. Tokom istraživačkog procesa za potrebe pisanja master rada, a potom i tokom pisanja doktorskog rada, suočavala sam se sa izraženom nesigurnošću i brojnim kolebanjima, koje sam u početku artikulisala isključivo u okviru sopstvenog istraživačkog dnevnika. Ideja za vođenje dnevnika došla je od strane mentorke, prof. dr Ildiko Erdei, a jedan od naših razgovora o toj praksi otvorio je pitanja moguće upotrebe beležaka nastalih tokom višemesečnog rada, kao i šire funkcije tog pisanja. Ohrabrena time, započela sam uobličavanje pojedinih dnevničkih zapisa u tekst, dajući im autorefleksivni ton. U potrazi za načinima da guste opise i refleksivne zabeleške uključim u sam tekst teze, tragala sam za primerima drugih autora i autorki, prethodnika sa sličnim intencijama da ove beleške smisleno inkorporiraju u tekst.

Etnografkinja/etnograf i etika

Govoreći o metodologiji društvenih nauka, Lou skreće pažnju na značaj međupovezanosti svih praksi i subjekata u istraživačkom procesu, što je parafrazirajući i prenoseći na etnografiju iznela Rebeka Kupit, opisujući je kao „višeglavu zver sa mitskim kvalitetima“ (Law 2004, 4 prema Cupitt 2018), odnosno metodološku himeru antropologije sastavljenu od zmije (istraživača koji se insinuiira u živote drugih ljudi), lava (terenskog rada, zastrašujuće prakse kroz koje fizički i mentalno pokušavamo da uđemo u svetove drugih) i koze (zadatka pisanja koje je konzumiranje terenskog iskustva, njegovo žvakanje i varenje u prihvatljive tekstove koje potom objavljujemo i delimo). U ovom slikovitom opisu oglada se kako kompleksnost same antropologije, tako i kompleksnost pozicije antropologa kao istraživača, o kojoj se dosta toga može saznati iz etnografskih prototekstova, zavirivanjem u unutrašnji svet istraživača i samog istraživanja. Ipak, njihovo deljenje sa javnošću pokreće brojna etička i lična preispitivanja, jer u nekim slučajevima mogu direktno kršiti lične i/ili etičke kodekse profesije.

U domaćoj antropološkoj zajednici 2019. godine je pravnim aktom definisan i ozvaničen *Etički kodeks Etnografskog instituta SANU*, koji osigurava da istraživačice i istraživači postupaju u skladu sa visokim standardima profesionalne etike, poštujući načela poštenja, objektivnosti, odgovornosti i međusobnog uvažavanja. Kodeks naglašava značaj transparentnosti u naučnom radu, sprečavanje plagijarizma, zaštitu autorskih prava i odgovorno upravljanje istraživačkim podacima. Takođe, promoviše kulturu saradnje, poštovanja različitosti i društvene odgovornosti, čime doprinosi očuvanju kredibiliteta i društvenog poverenja u naučne institucije.⁹ On se oslanja na *Izjavu o etici: Principi profesionalne odgovornosti*, najpoznatiji etički kodeks u antropologiji koji je sastavilo Američko antropološko društvo.¹⁰ Prema ovom kodeksu, antropologija je definisana kao društvena delatnost sa pravima, ali i odgovornošću, pa tako Potkonjak primećuje da *Izjava o etici* pokazuje da antropolozi imaju odgovornost prema čitavom nizu zajednica: zajednici istraživanih, akademskoj zajednici – kolegama i studentima, finansijerima istraživanja, poslodavcu, te na koncu antropolog odgovara i samom sebi (Potkonjak 2014, 54). Tako kodeks, koji služi kao smernica koja nas vodi kroz praksu sadrži sedam osnovnih etičkih principa, a to su: suzdržavanje od činjenja štete, odgovornost i poštenje (u vezi sa ciljem rada), osiguravanje informisanog pristanka i drugih neophodnih dozvola, procenjivanje etičkih obaveza (prema svim uključenim i zainteresovanim stranama), dostupnost rezultata, zaštita i čuvanje građe proizašle iz istraživanja, te održavanje profesionalnog odnosa (temeljenog na poštovanju i etičnosti) u antropološkom radu (Potkonjak 2014, 54).

9 https://etno-institut.co.rs/storage/389/5f33deefc1cef_eticki-kodeks-srpski-SKENIRANO.pdf

10 V. Vučinić-Nešković 2013, 275-277.

Posebno značajni u ovom kontekstu jesu pretposlednji i poslednji princip koji se odnose na zaštitu i čuvanje građe proizašle iz istraživanja, povezane sa integritetom osoba učestvovalih u njemu, kao i čuvanjem podataka o sagovornicima i njihovom zaštitom. Kako se svaki antropološki tekst zasnovan na terenskom istraživanju oslanja na zapise koji su nastali na osnovu interakcija sa populacijom ili grupom sa kojom radimo, odnosno sa stvarnim osobama koje su učestvovala u aktivnostima, ili događajima koji su bili predmet opservacije (sa učestvovanjem), ili koje su za vreme intervju/ankete iznosile svoje mišljenje, stavove, iskustva i sećanja o predmetu istraživanja (Vučinić Nešković 2013, 242), etnografski prototekstovi mogu učiniti izloženim ne samo istraživačicu/istraživača već i sagovornice i sagovornike sa kojima smo radili. Na taj način može biti ugroženo i poverenje između ove dve strane, zbog čega istraživačica/istraživač mora da donese odluku u kojoj će meri svoje sagovornike učiniti anonimnim. Tako se mora voditi računa da istraživanje i objavljivanje rezultata potencijalno ne ugrozi dobrobit pojedinaca ili zajednice sa kojom smo radili, što Vučinić Nešković sumira u stavu da „ne treba činiti ono što ne bismo voleli da nama čine“ (Vučinić Nešković 2013, 276).

Iako bi etnografski prototekstovi trebalo da budu necenzurisani i *iskreni*, ukoliko smo svesni da oni mogu izaći u javnost, ili ih planiramo pišemo za javnost, postoji bojazan da će se njihova autentičnost umanjiti. Ostavljajući po strani *Dnevnik Malinovskog*, u savremenoj antropološkoj praksi postoji više primera upotrebe dnevnika kao značajnog načina etnografskog beleženja, ali mahom u revidiranom, izbrušenom obliku. Jedna od savremenih autorki jeste Elizabet Čin, koja je pišući svoj istraživački dnevnik tokom istraživanja potrošnje smišljeno stvarala zapise za javnost, svesna da će biti objavljeni, te se, kako sama iznosi, trudila da budu uredniji i čistiji u odnosu na one koje bi zadržala samo za sebe (Chin 2012, 188). Pažljivim iščitavanjem zapisa koje autorka beleži tokom čitave decenije, otkrivamo mnogo više od pukih potrošačkih iskustava, želja i emocija u vezi sa potrošnjom Naime, ona ih dosledno uvezuje sa događajima iz svog privatnog života, otvarajući pred čitaocima prostor svog intimnog sveta. Sa etičkog stanovišta, olakšavajuća okolnost u ovom slučaju jeste činjenica da se Činova opredelila za autoetnografski pristup, dokumentujući sopstvena potrošačka iskustva i svakodnevni život. Time je etičku odgovornost prvenstveno nosila prema sebi i profesionalnoj zajednici, dok je obaveza prema drugima bila znatno manja.

Autorka koja je koristila dnevničke beleške, i o njihovoj upotrebi pisala u domaćoj nauci jeste Vesna Vučinić Nešković. Ona primećuje da je još jedna značajna odluka stavljena pred istraživačicu/istraživača u kojoj će meri i na koji način koristiti pisani materijal (Vučinić Nešković 2013, 245), tj. zapise iz etnografskih prototekstova. Kako navodi, originalne zapise iz terenskog dnevnika koristila je kao okvire za predstavljanje dva događaja u monografiji *Božić u Boki Kotorskoj* (Вучинић-Нешковић, 2008) – javne proslave Božića u Grbalju i one u Kotoru, koji su nastali tokom prisustvovanja samim događajima (Vuči-

nić Nešković 2013, 138). Druga prilika u kojoj je tekst zadobio oblik dnevnika bila je pisanje o performansu u okviru BITEF-a (Vučinić Nešković 2012), gde gotovo u obliku autoetnografije, u formi članka, predstavila aktere, mesta i vreme bez cenzure, konstruišući realistične slike i tok događaja, i stvarajući utisak da je zaista *bila tamo*. Takođe, kao *dopunski materijal*, u članak su uvršteni i tekstovi i-mejlava koje je razmenjivala tokom ovog istraživanja, ali i fotografije, koje predstavljaju aktere. Time je u centar pažnje stavila one terenske materijale koji obično ostaju nevidljivi, ili promenjenog sadržaja i identiteta.

Za razliku od prethodne dve autorke, Samanta Panč je, govoreći o svojim iskustvima sa terenskim zapisima i terenskim nevoljama, bila skeptičnija po pitanju njihovog izvornog predstavljanja i objavljivanja. Ona terenski dnevnik smatra ličnim i sirovim dokumentom što istraživači/istraživaču pomaže da se nosi sa istraživanjem koje je intenzivno i usamljeničko iskustvo, te da kroz pisanje racionalizuje strahove, oslobodi se emocija (Punch 2012, 90), ali i terenskih frustracija sa kojima bi se trebalo tiho nositi. Tako se čini da odgovor na pitanja da li etnografski prototekstovi treba da budu dostupni javnosti, i ako da, u kojoj meri, na koji način i pod kojim uslovima, ostaju bez odgovora. Način na koji ćemo kreirati terensku dokumentaciju, bilo da je u pitanju tekstovni, audio ili vizuelni materijal, voditi je, a kasnije i koristiti i čuvati prepušten je istraživačevim individualnim preferencijama i afinitetima, ali bi trebalo da bude oblikovan pisanim ili nepisanim profesionalnim kodeksom. Sa druge strane, neosporno je da bi ovako podeljena lična iskustva bila značajan resurs profesije, za sve one koji se nalaze na početničkim stazama terenskog rada, pomažući im da sagledaju svoje sposobnosti, mogućnosti ali i slabosti, kreirajući uz pomoć njih sopstvene strategije za snalaženje na terenu (Linkogle 2000).

U ovom spletu komplikovanih odnosa i odluka dodatnu zamršenost unose savremene mogućnosti proistekle iz upotrebe društvenih medija kao alata u istraživačkom procesu, čineći granicu između javnog i privatnog ponekad toliko fluidnom da je gotovo brišu, stvarajući tako nove etičke izazove, o čemu će nešto više reći biti u nastavku.

Umesto zaključka: novi mediji, novi (etički) izazovi

Šta je blog(ovanje)?

Opservacija da je suživot ljudi i tehnologije, i njihovo sve češće preplitanje donelo brojne promene ljudskoj svakodnevici i njenom funkcionisanju, kao i da je ovaj sveprisutni talas tehnorevolucije pospešio promene i inovacije u istraživačkim praksama već se može smatrati truizmom. Ipak, iako se upotrebe ovih novijih tehnologija u samom istraživačkom procesu sve više praktikuju, čini se da se o njima i praksama sa njima u vezi nije dovoljno debatovalo i pisalo. Jednom od savremenih antropoloških praksi u ovom kontekstu možemo

smatrati pisanje bloga koje se u poslednjoj deceniji sve više integriše u istraživačke projekte, bilo da je u pitanju deljenje sadržaja na tradicionalnom blogu, ili u skorije vreme popularnija, slična praksa upotrebe socijalnih medija u te svrhe. One su naročito evidentne među mlađim generacijama istraživačica i istraživača jer omogućava zaobilaznje struktura moći koje u postoje u procesu akademskog pisanja i objavljivanja.

Pisanje bloga predstavlja deo šireg seta aktivnosti povezanih i nastalih razvojem interneta druge generacije (Web 2.0), takozvanim društvenijim internetom čijom pojavom centralna figura postaje korisnik (*user*). On/a zahvaljujući digitalnim alatima ima mogućnost da na mreži stvara različite sadržaje, a ne da ih samo pasivno prima i koristi, kakav je slučaj bio sa tradicionalnim medijima i internetom na svojim počecima (O’Railly 2009). U spektru različitih društvenih medija nastalih kao osnove koje omogućavaju različite korisničke aktivnosti, blog se pojavljuje među prvim, strukturisan kao platforma za objavljivanje multimedijalnog sadržaja – fotografija, audio i video materijala, a ne samo teksta. U nekim verzijama, *blog* se naziva *weblog*, asocirajući na lični dnevnik, tj. unošenje različitih događaja i refleksija oblikovanih u tekst, hronološkim redom. Tako Brans blogove deli na one koji imaju ulogu medija, sa ciljem da ih zamene, lične blogove koji imaju ulogu dnevnika, i one korporativne koji se uglavnom bave reklamiranjem (Bruns 2007, 3).

U sferi društvenih nauka, u upotrebi bloga vodeću ulogu imaju sociologija i antropologija koja je ovu formu adaptirala u skladu s disciplinom i etnografskom tradicijom pisanja (Wakeford and Cohen 2008, 308). Iako antropološke blogove prema Bransu možemo ubrojati u lične, jer izražavaju lične hronike i osvrte, oni imaju potencijal da promene način na koji se podaci čuvaju i analiziraju, način na koji se piše, te uopšte način na koji se istraživanje sprovodi, postajući ne samo praktično, već i analitički veoma atraktivne forme.

Pisanje bloga, teren i etika

Želeći da misaonim eksperimentom dočara kako izgleda savremena antropološka praksa istraživanja i pisanja, povezana sa upotrebom digitalnih alata nastalih razvojem i usponom novih informaciono komunikacionih tehnologija, autorka teksta *Da je Malinovski bio bloger* (If Malinowski Had Been Blogger) hipotetički stavlja Bronislava Malinovskog u ovu ulogu (Rosenbaum 2009), dovodeći je u vezu sa njegovom aktivnošću pisanja *Dnevnika*. Premda na prvi pogled ovo poređenje može zvučati trivijalno, razmatrajući osnovna načela pisanja bloga i etnografskog beleženja, možemo povući paralele između ove dve prakse jer obe prenose opservacije, narrative i lična iskustva (Wakeford and Cohen 2008, 313). Tako se pisanje bloga, kao i pisanje terenskog dnevnika ogleda u ritmičnom i vremenski određenom unošenju tekstova iz dana u dan, čime pisanje postaje deo dnevne rutine umesto zastrašujuće aktivnosti koju ostavljamo za kraj *projekta* (Wakeford and Cohen 2008, 313).

Za razliku od klasičnog vida pisanja etnografskih prototekstova, i ostavljanja da *odleže*, pre nego što im se vratimo i promislimo ih sa distance nakon nekog vremena, pisanje bloga ih čini živim, angažovanim i aktuelnim (Olive 2012, 81). Zahvaljujući mogućnosti ostavljanja komentara na blogu ili drugim oblicima društvenih medija, oni otvaraju prostor za komunikaciju – dijalog i razmenu sa širim kolektivnom, te kroz ovu kolaboraciju sa čitaocima/učesnicima istraživačica/istraživač stvara jasniju sliku konteksta u kojem radi. Urnajući na taj način u zajednicu, i približavajući je, blog pomaže istraživačici/istraživaču da se ukotvi u *svoj* teren i uspostavi bolji odnos sa sagovornicima i zajednicom, postajući neki vid *strategije lokalizacije* (Fardon 1990). Tako bi, u prethodno pomenutom slučaju Malinovskog, neko možda uočio njegovu usamljenost ili mu ponudio savet u vezi sa upotrebom medikamenata i nošenjem sa fizičkim bolom (Rosenbaum 2009, 20). Ipak, ostaje pitanje da li bi Malinovski pisao na isti način da je bio svestan da se obraća široj javnosti, poput savremenih autora koji pišu blogove.

Premda ovakav način vođenja terenskih zapisa može imati pozitivan ishod, o koncu, mišljenja da li treba na ovaj način iznositi podatke, te da li time kompromitujemo istraživanje, učesnike i sebe, polarizovana su baš kao kada su u pitanju i klasično prikupljeni etnografski prototekstovi. Sa jedne strane, praksa pisanja bloga odgovara ideji o otvorenom pristupu znanju, te olakšava odgovor na pitanje kome ono pripada, čineći ga dostupnim svima, i izvlačeći ga iz „skupih i teško dostupnih knjiga“ (Rosenbaum 2009, 21), dok sa druge strane, označeni kao *javne terenske beleške* (engl. fieldnotes-in-public) (Wakeford and Cohen 2008, 313), sadržaji bloga mogu prekršiti neka od osnovnih načela etičkog kodeksa, poput zaštite i čuvanja građe i rezultata. Time bi položaj zajednice sa kojom radimo potencijalno bio ugrožen, dovodeći u pitanje (profesionalni) odnos istraživača prema njoj, te je značajno da, ukoliko se na ovakvu metodologiju oslonimo, dobijemo informisan pristanak svih aktera u istraživanju kako ničija prava i integritet ne bi bili ugroženi. Tako je ono što uprkos sličnostima razlikuje blog od klasičnih etnografskih prototekstova pitanje privatnosti, jer je blog suštinski javan, te je od krucijalnog značaja pažljivo razmotriti prirodu njegove upotrebe i rizike koji iz ovog poduhvata proizilaze, naročito ukoliko ga koristimo kao mesto za *skladištenje* etnografski prototekstova, ili konkretnije, vođenje istraživačkog dnevnika, ogoljavajući istraživački proces, i izlažući sebe, ali i učesnike istraživanja javnosti. U tom kontekstu, etnografsko pisanje, naročito kada poprima autoetnografske ili forme bloga, poziva na stalnu samorefleksiju, preispitivanje odnosa moći i razumevanje načina na koji tekstovi proizvode značenja – ne samo o drugima, već i o sebi samima.

Literatura:

- Abu-Lughod, Lila. 1991. Writing Against Culture. In *Recapturing Anthropology: Working in the Present*, Richard Gabriel Fox (ed.), 466–479. School of American Research Press.
- Atkinson, Paul (ed.). 1992. Introduction. In *Understanding Ethnographic Texts*, Paul Atkinson, 1–8. London: Sage.
- Burgess, R.G. 1981. Keeping a research diary. *Cambridge Journal of Education* 11(1): 75–83.
- Chin, Elizabeth. 2016. *My Life with Things*. Consumer Diaries. London: Duke University Press.
- Clifford, James and George Marcus (eds.). 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Los Angeles: University of California Press.
- Comaroff, John. 2010. “The End of Anthropology, Again: On the Future of an In/Discipline”. *American Anthropologist* 112 (4): 524–538.
- Cupitt, Rebekah. 2018. “We Have Never Been Digital Anthropologists.” *anthro{dendum}*, February 3, 2018. <https://anthrodendum.org/2018/02/03/we-have-never-been-digital-anthropologists/>
- Emerson, Robert. 1995. *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago: Chicago University Press.
- Fabijeti, Ugo. Roberto Maligeti i Vinčenco Matera. 2002. *Uvod u antropologiju – Od lokalnog do globalnog*. Beograd: Clio.
- Fardon, Richard, ed. 1990. *Localizing Strategies: Regional Traditions of Ethnographic Writing*. Edinburgh: Scottish Academic Press.
- Gerc, Kliford. 2010. *Antropolog kao pisac*. Beograd: XX vek.
- Geertz, Clifford. 1967. *Under the Mosquito Net*. New York Review of Books.
- Harris, Marvin. 1967. *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*. New York.
- Hastrup, Kirsten. 1992. Writing Ethnography. In J.Okely & H.Callaway (eds.) *Anthropology and Autobiography*, 116–133. London: Routledge,
- Ingold, Tim. 2014. That’s enough about ethnography! *Hau: Journal of Ethnographic Theory* 4 (1): 383–395.
- Kozinets, Robert. 2002. The Field Behind the Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communities. *Journal of Marketing Research* Vol. XXXIX: 61–72.
- Laurie, N., Dwyer, C., Holloway, S., Smith, F., 1999. *The Geographies of New Femininities*. Pearson, Harlow.
- Law, John. 2004. *After Method: Mess in Social Science Research*. London: Routledge
- Malinowski, Bronislaw. 1979 (1922). *Argonauti zapadnog Pacifika*. Beograd: BIGZ.
- Malinowski, Bronislaw. 1988 (1967). *A Diary in the Strict Sense of Term*. London: The Athlone Press.
- Muir, Stewart. 2004. Not Quite at Home Field Envy and New Age Ethnographic Disease. In *Anthropologist in The Field. Cases in Participation Observation*, eds. Lynnne Hume and Jane Mulock, 201–215. New York: Columbia University Press.
- Mullhall, Anna. 2003. In the field: notes on observation in qualitative research. *Journal of Advanced Nursing* 41(3): 306–313.

- Newbury, Darren. 2001. Diaries and Fieldnotes in the Research Process. *Research Issues in Art, Design and Media* 1.
- Okely, Judith. 2020. *Anthropological Practice. Fieldwork and the Ethnographic Method*. 1st ed. London: Taylor and Francis.
- Olive, Rebecca. 2012. 'Making friends with the neighbours': Blogging as a research method. *International Journal of Cultural Studies* 16(1): 71–84
- O'Railly, Tim. 2009. *What is web 2.0? Design patterns and business models for the next generation of software*, O'Reilly Media. Dostupno na: <http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.html>
- Phillippi, Julia and Lauderale, Jana. 2017. A Guide to Field Notes for Qualitative Research: Context and Conversation. *Qualitative Health Research*: 1–8.
- Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: FF Press.
- Punch, Samantha. 2012. Hidden struggles of fieldwork: Exploring the role and use of field diaries. *Emotion, Space and Society* 5 86–93.
- Rabinow, Paul, George Marcus, James Faubion & Tobias Rees 2008. *Designes for an Anthropology of The Contemporary*. London: Duke University Press.
- Radivojević, Sonja. 2020. (De)kolonizacija digitalnog okruženja: internet i novi(ji) mediji kao mesta savremenih antropoloških istraživanja i kako im etnografski prići. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 68 (2): 419–438.
- Rapport, Nigel. 1990. Writing fieldnotes. The Conventionalities of Notetaking and Taking Note in the Field. *Anthropology Today* 7 (1): 10–13.
- Rose, Gillian. 1997. Situating Knowledges: Positionality, Reflexivities and Other Tactics. *Progress in Human Geography* 21(3): 305–320.
- Rosenblum, Leah Frances. 2009. If Malinowski Had Been a Blogger. *LIBERAS. Liberal Ideas* #14.
- Sanjek, Roger (ed.). 1990. *Fieldnotes: The Makings of Anthropology*. London: Cornell University Press.
- Schatzman, L. and Strauss, A. 1973. *Field Research: Strategies for a Natural Sociology*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Symmons-Symonolewicz, Konstantin. 1982. The Ethnographer and His Savages: An Intellectual History of Malinowski's Diary. *The Polish Review*, Vol. 27, No. 1/2: 92–98
- Van Mannen, John. 1988. *Tales of the Field: On Writing Ethnography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vučinić Nešković, Vesna. 2012. BITEF Behind Mu Apartment Building: How An Anthropological Field Site (literally) Came into My Backyard. *Antropologija* 12 (3): 11–40.
- Vučinić Nešković, Vesna. 2013. *Metodologija terenskog istraživanja u antropologiji. Od normativnog do iskustvenog*. Beograd: Srpski geneaološki centar.
- Wakeford, Nina and Cohen, Kris. 2008. Fieldnotes in Public: Using Blogs for Research. In *The SAGE Handbook of Online Research Methods*, Nigel G Fielding, Raymond M Lee, Grant Blank (eds), 307–326. London: Sage.

Sonja Radivojević

The (Po)ethics of Ethnographic Writing: Ethnographic Prototexts Between Privacy and Transparency in Anthropological Theory and Practice

Abstract: Exploring the complex relationship between the (recording) immediate field experience, its subsequent textual shaping, and the ethical challenges arising from this process, this paper focuses on analyzing the role and imperfect classification of so-called ethnographic prototexts—notes, diaries, and other preliminary records produced during fieldwork—with the aim of showing that they are not merely auxiliary tools in the production of knowledge. Drawing on the impact of the publication of *The Diary* of Bronisław Malinowski, the most well-known ethnographic prototext, as well as the postmodernist insights crystallized during the 1980s—which profoundly influenced epistemological and ethical shifts within the discipline—ethnographic writing is examined here not as a technical conclusion to the research process, but as its fundamental component and as an element in the articulation of meaning and the establishment of relationships between the researcher, the population we work with, and the reading audience. In the final part, special attention is given to contemporary media forms, such as blog, which contribute to the further redefinition of the boundaries between the private and the public, opening new spaces for ethnographic (self-)representation in the digital environment.

Keywords: ethnographic writing, field notes, ethics, reflexivity, epistemology

Primljeno: 14. 06. 2025.

Odobreno: 28. 08. 2025.